

VÉGH EMESE

„MÉLTÓK ERRE A SZIGETI VITÉZEK”

*Horváth Márk szigeti kapitány ostromjelentésének továbbélése
Tőke Ferenc versében és Johannes Sambucus elbeszélésében*

Az előző húsz évben, részben a forráskiadásnak köszönhetően, mindinkább ismerhetővé válik a XVI. század közepe dél-dunántúli várháborúinak története — írta Szakály Ferenc harminc évvel ezelőtt a Horváth Márkról szóló tanulmányának elején.¹ Az e tanulmány megjelenése óta eltelt három évtizedben sem vizsgálta azonban senki, miként élt tovább Horváth Márknak a kevés az 1556. évi ostrom után készített jelentése Tőke Ferencnek az ostromot megörökítő históriás énekében, és Johannes Sambucusnak (Zsámboki János) az azonos tárgyú elbeszélő kis művében.² Az alábbiakban először a várkapitány jelentéséről lesz szó, amely jelenleg két változatban is ismert, az egyik egy kézirat, a másik egy nyomtatvány. Egybevetésük után a jelentés szövegét kritikai jegyzetekkel ellátva közlöm. Ezt követően azzal foglalkozom, miként jelenik meg Horváth Márk jelentése Tőke Ferenc szintén 1556-ban kelt históriás énekében, táblázatban is feltüntetve a két szöveg közötti egyezéseket és a jelentősnek számító eltéréseket. A vizsgálódásban a továbblépési lehetőségek egyike a XVI. századi történetírói művek áttekintése, ugyanis a vár sikeres védelmének a híre nagy, európai visszhangot keltett. Ennek egy példája Johannes Sambucus említett alkotása, amely már a szerző életében több ízben is megjelent. A nyomtatványok összehasonlítása után azt vizsgálom, hogy Horváth, illetve Tőke szövegéből mi mutatható ki az udvari történetíróiban.

1 Szakály, 1987. 45. p.

2 Még Kasza Péter sem tért ki erre az ostrom 460. évfordulójára készített kiadványában. Kasza, 2016b 18–19. p. Köszönöm Kasza Péter nagyvonalúságát, amellyel Horváth Márk jelentésének fényképmásolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

Narratio obsidionis et expugnationis arcis Zigethiensis

A szöveg szerzőjének, gradéci Stancsics (másként Horváth)³ Márknak az életével ugyan többen is foglalkoztak — így Iványi Béla, Szakály Ferenc és Varga Szabolcs –, ám annak továbbra is csak a kb. utolsó másfél évtizede az, amely alaposabban ismerhető, mégpedig leginkább a Nádasdy Tamással való levelezése révén.⁴ A szigetvári hős a horvátországi Grádecben született, valamikor a XVI. század elején, feltehetően az 1510-es években.⁵ Innen a család az oszmán fenyegetés erősödése miatt Körmentre települt, Márk itt ismerkedett össze Nádasdy Tamással.⁶ 1540-ben nála kezdte meg katonai szolgálatát, ám a következő évben már nem a királpárti főúr környezetében, hanem a János Zsigmond egyik gyámjává megtett Török Bálintnál található. 1544 és 1546 között ismét Nádasdyt szolgálta, 1546-tól aztán élete végéig Ferdinánd király katonája lett.⁷ 1548-ban magyar nemességet és címet is nyert,⁸ a szigetvári kapitányi címet először 1555. december 9-én kapta meg, másodszer pedig 1558 áprilisában. 1559-ben báró lett,⁹ feltehetően még ekkor is egy kevéssel korábban szerzett lábsebét próbálta meggyógyíttatni, ám kevéssel végrendeletének elkészítése, 1561. augusztus 13. után meghalt.¹⁰ Első feleségét Horváth avagy Porkoláb Krisztinának¹¹ hívták (akinek Horváth Márton és Hahóti Brigitta¹² voltak a szülei), és tőle született egyetlen

3 Szakály hívta fel a figyelmet arra, hogy az oszmánellenes harcokban a Magyar Királyságban előszeretettel alkalmaztak horvátokat, akiknek aztán ennek megfelelően meg is változott a neve Magyarországon (*Szakály*, 1987. 46–47. p.)

4 Például *Szalay*, 2011. 180–182. p. és a rá adott válasz *Szakály*, 1987. 85. p.

5 *Varga*, 2007. 7. p.

6 *Varga*, 2007. 7–8. p.

7 *Szakály*, 1987. 47–48. p.

8 *Iványi*, 1927. 246. p.

9 *Szakály*, 1987. 49. p.

10 *Szakály*, 1987. 49–50. p.

11 A várkapitány esküvőjére 1555. szeptember 1-én került sor, Porkoláb Krisztina 1559. március 25-én halt meg, lásd *Szakály*, 1987. 49. p.

12 Mivel Horváth Márk egy 1556. július 21-én kelt levelében özvegynek nevezte Hahóti Brigittát (lásd *Szalay*, 2011. 194–195. p.), a jelentésben a július 26-i vitézsége miatt megemléített Horváth Márton nem lehet a kapitány apósa.

fia, Gergely.¹³ A második házasságából, amelyet bajnai Both Erzsébettel (†1602) kötött, nem ismert gyereke.

A Szigetvár 1556. évi ostromára vonatkozó ismereteink egyik jelentős forráscsoportját éppen Horváth Márk azon levelei¹⁴ alkotják, amelyekben beszámolt Nádasdy Tamás nádornak a készülő oszmán támadásról, majd az ostrom néhány fontosabb mozzanatáról. Például május 4-én megírta neki, hogy egy szökött rab-szolga érkezett hozzá, és figyelmeztette Ali budai pasa hadjárata.¹⁵ A kapitány június 6-án ismét sürgette a hadfelszerelés pótlását, mert már 15 napja körül vannak fogva.¹⁶ Július 18-án, majd 21-én is megírta az addig történeteket, július 31-én pedig már az oszmán haderő elvonulásáról tájékoztathatta a nádort.¹⁷ Hamarosan aztán elkészült a jelentés is, a címe „Narratio obsidionis et expugnationis arcis Zigethiensis a Marco Horvat, loci illius capitaneo sacrae regiae maiestatis iuxta suum mandatum descripta et transmissa die XXIII Augusti anno MDLVI”.¹⁸

Mivel diplomatikai jelentősége — legalábbis egyelőre, például, amíg másik kézirati példány elő nem kerül — nincs, ezért a kézirat jellemzőinek most csak néhány elemét említem meg.¹⁹ A szöveg tollal papírra írt, a cél hivatalos jelentés (vagy ennek egy másolata) elkészítése. Hely bőségesen állt rendelkezésre az íráshoz, a lapmagasság 330 mm, a szélesség 220 mm,²⁰ ehhez képest a margó felül keskeny, balra és lent közepes méretű. Margótartása egyenletes, tükörszéle egyenes. A lapok számozása levéltári eredetű (65r–68r).²¹ A szöveg bekezdései rendszeresek, úgy tűnik, tartalmi okokból használta őket az író, mégpedig gyakran: az 51 meghatározott nap közül 29-et új bekezdésbe írt. A sorok egyenesek, a sorirány vízszintes, a szótávolság kicsi. Az írás latin folyóírás, a derékszögűtől kissé jobbra dőlő. Amint alább látható lesz, többnyire olyan hibák találhatók a

13 *Iványi*, 1927. 246. p., ugyanitt olvasható, hogy a Wittenbergben végzett Gergelynek Nagyörön országos híru iskolája volt.

14 *Szakály*, 1987. 82–89. p.

15 *Szakály*, 1987. 85. p.

16 Szakály regesztája szerint egyebek között erről tájékoztatta a nádort, hozzátéve, hogy Dervis bég, Nuzuf bég és Amhát bég Szentlőrincnél szálltak meg, Ali basa állítólag aznap Pécsre érkezett, másnap pedig hadával együtt Szigethez érkezik. (*Szakály*, 1987. 86–87. p.)

17 *Szakály*, 1987. 88. p.

18 Lelőhelye: ÖStA HHStA UA AA 1556.08.23. (Fasc. 76. Konv B. 65r–68r)

19 Mégpedig Kulcsár Péter útmutatása alapján, lásd: *Kulcsár*, 2008. 10–17. p.

20 Az adatokat ezúton is köszönöm Oross Andrásnak.

21 Másik számozás is található rajtuk: a 67v és 68v mellett 43, illetve 42.

kéziratban,²² amelyek félrehallás eredményei lehetnek, azaz azt a feltételezést erősítik, hogy a kézirat diktálás útján keletkezett. Tény azonban, hogy a szövegben előforduló Baboloaem alak eredhet a név Babolcsa változatából is,²³ azaz nem félrehallás, hanem másolási hiba.

Horváth Márk e szövege, amint a cím mutatja, 1556. augusztus 23-án kelt, mégpedig a király parancsára (*iuxta mandatum*). A rövid, mindössze 8 lapból álló kézirat napról-napra idézte fel Szigetvár ostromának bizonyos eseményeit. A jelentés sajátosságaként értékelhető a kronologikus rend mellett a célratörő rövidség: a közlő nem tért ki sem az ostrom előzményeinek, sem Szigetvár állapotának és viszonyainak a leírására, tudhatta, hogy azok, akik olvassák majd, tisztában vannak mindezekkel. Az elbeszélés május 21-ével kezdődik, és július 29-ével ér véget, a szöveg végén azonban megemlíti egy augusztus 17-én bekövetkezett halálesetet is. A szerző a köztes időszakból minden, harcászatiilag fontos dolgot felsorol: mikor és hány embere halt meg, és melyik katonanemből, mikor csaptak össze, milyen taktikákat alkalmaztak, stb. Csak ott válik beszédesebbé a fogalmazás, ahol stratégiaiilag és az ostrom menete szempontjából fontosabb részekhez érkezik. Ilyen például a június 21-ét leíró bekezdés, amely a város feladásáról és az ezt követő gyors szigeti kicsapásról, valamint annak eredményéről emlékezik meg.

A jelentés a következő évben, 1557-ben nyomtatásban is megjelent, mégpedig Wittenbergben.²⁴ E kiadás a neten több helyütt is megtekinthető,²⁵ olyan példánnyal azonban, amelyet Szakály Ferenc említett,²⁶ eddig nem talákoztam. Ahhoz, hogy Horváth jelentésének felhasználását vizsgálhassam Tőke és Sambucus szövegében, össze kellett hasonlítanom a kéziratot (az alábbiakban: **H**) és a nyomtatványt (**W**). Egybevetésükről eddig annyi volt tudható, amennyit Kasza Péter a már említett kötetében elmondott: „Nem tudjuk, hogy jutott a Seitz-nyomda a várparancsnok jelentéséhez, de az összesen 12 oldal terjedelmű kis kötet a címben hirdeti, hogy a szöveg Horváth Márk 1556 augusztusában készült jelenté-

22 *Achmatzeggus* (65r) a várható Ahmat begus, *Trefasbachia* (65v) a Kesas bastia helyett, és talán a teljesen értelemtévesztő *arcem* a szükséges (és a nyomtatványban is majd olvasható) *aciem* helyén.

23 A vár nevét Babolcsa alakban például éppen Nádasdy titkára használta, lásd: *Kovachich*, 1798. 136. p.

24 Seitz, 1557.

25 Például a Bayerische Staatsbibliothek digitális állományában: daten.digital-sammlungen.de/~db/0002/bsb00024797/images/ (Utolsó hozzáférés: 2018. október 05.)

26 Seitz, 1557. (*Szakály*, 1987. 77. p., a cím eltéréseire ő is felhívja a figyelmet: [!])

sének nyomtatott változata, és valóban, kisebb hibáktól eltekintve a két szöveg lényegében szó szerint azonos.”²⁷

A kézirat átírása során a bekezdéseit naponként tagolva osztottam, a nyomtatvány betűhibáit²⁸ nem jelöltem, nem tüntettem fel továbbá a diftongusok eltérését sem, mivel azok mindössze két szó alakjaiban fordulnak elő.²⁹ A nyomtatványban található egybeírási bizonytalanságokat³⁰ nyomdahibának vettem, ezért ezeket sem jelöltem. Szintén a nyomtatvány sajátossága, hogy váltakozva fordulnak elő benne bizonyos igék teljes, illetve rövid alakjai, ez utóbbiak azonban csak praes. perf. ind. act. plur. 3. személyben, ezeket sem jelöltem. A kézirat központosításának sajátossága a sorvégi vesszők eltérő használata, ezért ezeket helyenként megváltoztattam. A kisbetű-nagybetű eltéréseket nem jelöltem. Mind a kézirat, mind a nyomtatvány következetesen használ őrsvakat.

Forrásközlés

Narratio obsidionis et expugnaionis arcis Zigethiensis a Marco Horvat loci illius capitaneo sacrae regiae maiestatis iuxta suum mandatum descripta et transmissa die XXIII Augusti anno MDLVI

Principium obsidionis arcis rerumque actarum tale fuit. Vigesima prima die mensis Maii capitanei Turcici, videlicet Dervisbegus Quinque Ecclesiensis, Ahmatbegus Babodicensis, Nazufbegus Coppaniensis et alii zanchagi cum eo ad castrum Sancti Laurentii (quod uno miliare ab arce Zigeth distat) castra posuerunt. Sequenti die XXII eius mensis incursionibus factis commeatum accessumque adimunt, egressum et ingressum per custodes dispositos prohibent, colonos et, qui ea loca incolunt, a victualium suppeditatione arcent. Zigethienses vicissim nulla re omissa, quae ad rem bene gerendam videbatur spectare, per aliquot dies praeliis certaminibusque commissis non paucis hostium trucidarunt nullis suorum desideratis.

27 Kasza, 2016b. 14. p. (Kisebb eltérésként említette például Ahmed és Naszuh bég nevének elírását, vagy a *conquassari* ige kimaradását a nyomtatványból)

28 Például **H** relinquunt **W** relinquunt.

29 Például **H** praelium **W** praelium, **H** coeptum **W** ceptum

30 Például **H** admodum **W** ad modum, **H** superpositos **W** super positos

Decimo die mensis subsequentis Iunii Ally bassa ad perlustranda circumiacentia loca arcemque magno cum exercitu advenit, cui Zigethienses obviam venientes aciem ex quinque partibus instruunt. Id prelium a meridie ad occasum continuatum est multique ex hostibus caesi fuerunt, ex Zigethiensibus vero nullus.

Duodecima die huius mensis hora sexta diei a Meridionali parte oppugnationem toto agmine consedit coeptumque est oppidum primo ex machinis et bombardis murariis hora circiter XI conquassari. Is dies praeliis extractus Turcarum non pauci interiere, ex Zigethiensibus desideratus est nullus. |65v|

Decimo tertio die eiusdem Zigethienses post meridiem hora quarta exeunt et praelium ineunt. Duravit praelium ad vespervas usque, nullus tamen ipsorum interiit, Turacarum non pauci interiere duoque capita obruncatorum in castrum allata fuere. Nocte subsequenti fossas magno labore praeparant, aggerem conficiunt, pluteos ex virgis et viminibus confectos terra replent et loca admodum propugnaculi bombardis et machinis idonea communiunt.

Luce orta propugnaculum statim Trefasbaschia vocatum machinis iustae magnitudinis demoliri coeptum est, sub id tempus Radoban vaiovoda quinquaginta equitibus egressus praeliando multos hostium prostravit. Die eadem hora post meridiem secunda castrum pilis arte ad incendium factis valloque subiectis incendunt. Combustum est vallum et sepimentum oppidi ab oriente supra propugnaculum Hennegi dictum cum domibus in longitudinem ulnarum 208. Eodem tempore vallum quoque exterius portamque arcis exteriorem iuxta templum machinis deiiciunt, defensum est tamen oppidum fortiter.

Decimo quinto tres pedites ictu globorum traiecti occubuerunt.

Decimo sexto eques unus globo bombardae interfectus est.

XVIII duo pedites globis occisi, dum scilicet III oppidi propugnacula a meridie expugnant, quae a parte Orientali existebant, et solo omnino una cum porta oppidi aequarunt.

Vigesimo primo die eiusdem mensis, qui fuit Dominicus, prima luce ab occidente prope locum molendini Turcae vallum ingens virgis aliisque rebus coactis communiunt fossis circa factis pro bombardis et machinis et, licet ex arce iaculari cessatum non est, prohiberi tamen ab opere non potuerunt. Eodem die hora meridiana oppido incenso Turcae ad expugnandum |66r| oppidum accurrunt, congerie lignorum, quae fuit iuxta aestimationem et fugitivorum indicium ad XII millia plaustrorum, in fossam congesta transcendunt. Illic magnis clamoribus desiliunt, quater armati hostes in oppidum ingressi quater repulsi sunt. Quinto demum oppidani arcem intrant, Turca oppidum occupat, vallum et fossas extruit signaque militaria ex opposito arcis erigit Zigethienses vero dum haec aguntur,

nihil cunctantes ex arce per semitam quandam erumpentes hostem invadunt, vallo oppidoque potiuntur, in hoc praelio aga sive capitaneus ianicerorum captus est. Turcarum capita 29 inducta hostium secundum relationem colonorum et fugitivorum, ceciderunt supra 800 una cum Nalwstlego Lanhachio Coppaniensi. Achmategus Babodiensis vulneratus est. Cecidere et alii praecipui eo tempore. Ex equitibus Zigethiensium desiderati sunt decem, ex peditibus wayvodis et decurionibus Benedictus Torpordii, capitaneus peditum Zigethiensium pixide traiectus ac Demetrius Mochatzy decurio cum aliis decem occubuerunt. Decem insuper vulnerati sunt.

XXII die praedicti mensis turrim arcis ab Oriente et alia propugnacula quatuor machinis et tribus bombardis (quas falconetas vocant) concutiunt. Tum perierunt ictu bombardarum duo pedites. Eodem die penes propugnaculum Hengy vocatum extra fossam oppidi Turcae vallum construunt sub noctis spacio quatuor machinas instruunt, turrim tum et portam arcem lapideam propugnaculaque cum intermediis muris prosternere ceperunt.

XXIII die |66v| eiusdem mensis ante portam ex opposito nocte vallum conficiunt, quod duos introitus habuit, alterum ab oriente, alterum vero ab occidente atque ita ex ambobus partibus magnam lignorum struem congesserunt pro replenda fossa.

Integro sequenti die iaculari non est cessatum, quo ex Zigethiensium peditibus sex interierunt.

Vigesimo quinto die eiusdem mensis, dum fossam in lacum educendo exiccare conantur, periere iaculationibus bombardarum tres equites.

XXVII die eiusdem mensis ab occidente supra allodium opere nocturno vallum construunt.

Sequenti die arcem ab illa parte machinis pulsant.

XXVIII ictu bombardarum Ioannes Sebastianus Carpentarius et unus eques interfecti sunt.

Tertio die mensis Iulii congerie lignorum fossas ab Oriente et occidente undique ante portam arcis exteriorem replent.

Quatro die eius mensis interfecti sunt tres equites.

Quinti diei labor hic fuit. Zigethienses congeriem lignorum in fossam proiectam (haec continebat plaustrorum millia quinque et viginti) sub noctem silentio incendunt, hostes ad prohibendum et extinguendum accurrunt, cecidere ex ipsis supra septingentos, iaculatum est enim ex utraque parte in lucem usque. Ex Zigethiensibus tantum perierunt quinque equites et tres pedites.

Sexto Iulii tres agazones perierunt.

Septimo die aliam congeriem lignorum ab occidente in propugnaculum opposito angulari circa crepusculum noctis succensam concremant, continuit (ut dicitur) viginti millia plaustrorum. Sub incendio perierunt hostium quadringenti, ex Zigethiensibus tres equites. [67r] Turcae, licet tot conatus se frustra tentasse vident, nihil tamen segnus omnibus, quibus possunt, modis instant.

VIII die Iulii non iam lignis, sed terra lignis intremixta fossam implere conantur vallumque pro munitione conficiunt atque ex opposito duorum propugnaculorum angularium ab ortu atque occasu undique aggerem alte congerunt pluresque alios supra alios ad tertium usque ordinem terra oppletos collocarunt. Illis insuper saccos terra similiter repletos superimponunt, inter haec spatia et loca apta ad iaculandum ex bombardis relinquunt vallumque aliud a plaga occidentali ex opposito propugnaculi angularis in hanc formam constructum fuit. Plutei in iustam altitudinem tribus ordinibus collocati fuerunt, super pluteos ligna invicem contignata imposita, desuper sacci terra repleti per spacia et intervalla pro eiaculatione ianizeris relictis, superimpositi fuerunt, inter utrumque vallum fossam terra repleverant, eodem die unus eques interfectus est et capitaneus vulneratus fuit.

X die eiusdem mensis tres equites interfecti sunt.

XII Iulii ab oriente aggerem erigunt vallumque conficiunt.

Luce orta quatuor machinis arcem portamque interiorem et propugnacula tam exteriora, quam interiora tormentis oppugnant, tunc periire tres milites.

XIII die duo pedites sequenti tres perierunt.

XV tres equites perierunt.

XVII duo milites perierunt.

XVIII die vallum per Turcas ab occidente constructum a Zigethiensibus dirutum, est eoque die periire sex milites.

XVIII die eius mensis idem vallum petitus est soloque aequatum tum insuper ligna in fossam deiecta ab occidente circa horam diei decimam (fuerunt plaustra ad decem millia) incensa igne absumpta sunt et in hunc diem locus ille fumat, periire tunc tres milites. [67v]

XX die utrumque non paucae machinarum et bombardarum eiaculationes factae sunt, hostium plurimi occidere, Zigethiensium divina benignitate nullus.

Sequenti nocte Turcae machinas vallis educunt et Quinque Ecclesias devehunt faciunt, passa vero cum toto exercitu luce exorta Baboloaem versus est profectus.

Ad XXVI Iulii reversus Passa a conflictu Baboloen et de integro obsidionem urget. Castra iam a Septemtrione collocat, Zigethienses vero crebris iaculationibus castra illorum diruunt stationemque infectam reddunt. Prelium eo die duplex, nec mediocre commissum est, tum unus, cui Martino Horwat nomen est, singulari

certamine congressus Turcam prosternit et obruncat caputque ad arcem attulit. Eodem die reintegratum prelium continuatumque est usque ad finem diei, hostium multi periere, Christianorum nullus.

XXVII Passa Aly cum universis copiis ad oppugnationem reversus est, prelium cum magno certamine committitur, Turcarum partim ferro, partim globis bombardarum non pauci cecidere, Christianorum vero nullus.

XXVIII Iulii a Septentrione vallum nocturno tempore a Turca conficitur petitaque arx est quatuor machinis reiteratum est prelium, IESUM Christiani conclamant, fugiunt ac terga vertunt Turcae.

XXVIII. Julii diluculo orto prelium magno certamine inchoatur, res enim cum omnibus copiis hostium agebatur. Zigethienses quoque strenue se gesserint, hinc maxime apparet, quod in oppido et ipsa hostium statione contra infestissimum hostium impetum constiterint vallumque, quod ipsi obtinebant occupabantque, expugnant. Duravit id prelium a meridie |68r| usque ad occasum magna Turcarum strage. Ex Zigethiensibus unus est desideratus et praeterea unus in hoc toto prelio vulneratus est.

Nocte sequenti bombardas ex vallis educunt, luce orta Passa cum exercitu Quinque Ecclesias profectus.

Ex oppidanis diversis vicibus cecidere viri XVII et foeminae VIII.

Item ex laboratoribus extraneis, qui tempore obsidionis inclusi fuerunt, occisi sunt octo.

Jacobus Thobolwith bombardarius vulneratus est in una manu, similiter Valentinus Eredewdi manu sinistra truncatus est, dum ex bombardis iacularetur contra hostes. Sunt praeterea multi tum ex equitibus et peditibus tum etiam oppidanis diversis temporibus vulnerati, quorum nomina tam repente inscribi nequiverunt.

Decima septima menis Augusti hora fere quarta post meridiem Matthaeus Pauchza Architectus regiae Maiestatis et eques morbo quodam correptus interiit.

Haec est suma narrationis, quomodo scilicet arcis Zigeth obsidio incepit, et finem habuerit.

A jelentés variánsainak különbségei a következők.

Narratio **W** Historia / expugnationis **W** oppugnationis / Zigethiensis **W** Zigeth add in Ungaria / Horvat **W** Horwath / sacrae — mandatum **W** ad regiae maiestatis mandatum / Vigesima prima **W** Vigesimo primo / Dervisbegus **H** Derbiswegus **W** Dernisbegus / Ahmatbegus **H** Achmatzeggus / Babodicensis **W** Baboshiensis / Nazufbegus **W** Nazbsbegus / Coppaniensis **W** Capaniensis / zanchagi **W**

sanzagi / eo **W** eorum copiis / Zigeth **W om** / XXII **W** qui fuit vigesimus secundus / eius **W** eiusdem / custodes dispositos **W** dispositos custodes / et — incolunt **W** etiam qui loca illa accolunt / victualium **W** commeatus / videbatur spectare **W** spectare visa est / non — desideratis **W** non paucos hostes trucidunt nullo suorum desiderato / subsequens **W** sequentis / Ally **W** Ali / circumiacentia **W** circa / cum **W om** / aciem **H** arcem / occasum **W add** usque / vero **W om** / Duodecima **W** Duodecimo / huius **W** eiusdem / hora — diei **W** hora ante Meridiem sexta / parte **W** plaga / oppugnationem **W** oppugnatio / consedit **W** tentatur / ex **W om** / hora — XI **W** per horas prope undecim / conquassari **W om** / extractus **W add** in quo / interiere **W om** / eiusdem **W add** mensis / post meridiem hora **W** hora pomeridiana / exeunt et **W om, add** eruptione facta / duravit — interiere **W** quod ad Vesperas usque nullius suorum interitu, Turcarum vero non paucorum nece continuant / capita obruncatorum **W** obruncatorum capita / allata fuere **W** fuere allata / pluteos **W** pluteosque / et **W om** / machinis **H del litterarum cca tres quorum prima et secunda** id **W** machinisque / orta **H** orto / propugnaculum statim **W** statim propugnaculum / Trefasbaschia **W** Essa Bastiana / Radoban vaivoda **H** Rodowamoda **W** Radoban Vaiovoda / eadem **W** eodem / factis **W** confectis / Hennegi **W** Itenyendictum / quoque exterius **W** quod fuit exterius / est tamen **W** tamen est / quinto **W add** die eiusdem mensis / decimmo sexto **W add** die / scilicet **W om** / a meridiae **W add** Turcae / expugnant **W** oppugnant / oppidi **W om** / Eodem **H** Eadem / incenso **H** combusto / Turcae **H** Turca / accurrunt **H** accurrit / congerie **H** congeriem / indicium **H** realtum / congesta **H** coniectam / transcendunt **H** succendunt / Illic **W om** / desiliunt **W om** / armati hostes **W om** / demum **W add** incursu / arcem **W** in arcem / intrant **W** cesserunt / erigit **H a corr** erigunt (?) / vero **W om** / erumpentes **W** erumpunt / oppidoque **W add** denuo / ianicerorum **W** ianizarorum / colonorum et fugitivorum **W** fugitivorum et colonorum / fugitivorum **H a corr illeg** / supra **W** amplius / Nazufbego **H** Nalwstlego **W** Vasnbegeo / Lanhachio **W** Sanzaco / Ahmatbegus **H** Achmategus **W** Amathbegus / Babodiensis **W** Babotiensis / ex — decem **W** Ex Zigethiensibus equites decem sunt desiderati / waimodis **W** vayvodis / Torpordii **W** Thopordi / pixide **W** globo / Mochatzy **W** Mohazi / decem **W** duodecim / sunt **W om** / ab Oriente **W** ab Occidente / falconetas **W** falchonetas / Tum **W** tunc / Hengy **W** Itenyen / instruunt **W** inducunt / tum **W** deinde / ab oriente **W** ab occidente / ab occidente **W** ab oriente / magnam **W** maximam / congesserunt — fossa **W** pro replenda fossa congesserunt / integro **W om** / Zigethiensium **W** Zigethiensibus / interierunt **W** occubuerunt / Vigesimo quinto — equites **W add** / opere **W om** / nocturno **W add** tempore / machinis pulsant **W om, add** iaculati sunt / XXVIII **W add** die / bombardarum **W add** interfecti / Carpentarius **W** Cartentarus / eques **W**

om interfecti sunt / Tertio **H** alia manus *add* in margine Julius / noctem **W** noctis / supra septingentos **W** plus septingenti / in lucem **W** ad lucem / tantum **W** tamen / Sexto **W** *add* die / Iulii **W** om / Agazones **W** Agasones / in — angulari **W** in opposito propugnaculi angularis / succensam **H** successam / perierunt hostium **W** periere hostes / nihil **W** nihilo / angularium **W** om / congerunt **W** congerere fecerunt / pluresque **W** pluteos / alios supra **W** om, *add* deinde / collocarunt **W** collocant / collocarunt **W** om illis *add* supra illos / superimponunt **W** super ponunt / ex bombardis **W** pixidis / vallumque **W** vallum quoque / super **W** supra / repleti **W** impleti / eiaculatione **W** iaculatione / ianizeris **W** ianizaris / superimpositi fuerunt **W** superpositi fuere / est **W** om / capitaneus unus **W** unus capitaneus / eiusdem **W** om mensis / XII **W** *add* die / portamque **H** partemque / et **W** om / exteriora atque interiora **W** interiora quam exteriora / tormentis oppugnant **W** om, *add* iaculantur / XVII — perierunt **W** om / dirutum **W** destructum dirutumque / eoque **W** eo / periere **W** cecidere / mensis **W** *add* in principio diei / est **W** om / aequatum **W** *add* est / tum **W** iam / deiecta **W** proiecta / igne **W** igneque / hunc **W** hanc usque / eiaculationes **W** iaculationes / occidere **W** cecidere / passa **W** Bassa exorta **W** orta / Baboloam **W** Babozam / est profectus **W** profectus est / XXVI **W** *add* diem / Passa **W** Bassa / Baboloen **W** Babozensi / et **W** om / Septemtrione **W** Septentrione / eo **W** eodem / unus **H** legere non potui / Martino **H** Martion / Horwat **W** Horvvat / ad **W** in / reintegratum **W** redintegratum / usque ad finem **W** ad finem usque / XXVII — nullus **W** om / a Septemtrione **W** om / est **W** om / est **W** etiam / fugiunt — Turcae **W** fugientium et terga vertentium Turcarum non paucos trucidant / orto **H** sublineatum / inchoatur **H** *a corr* inco / copiis hostium **W** hostium copiis / quoque **W** quam / impetum — vallumque **W** impetum vallumque magna Turcorum strage constiterint / quod — strage **W** om / in **W** om / hoc toto **W** toto hoc / est **W** om / Passa **W** Bassa / Quinque Ecclesias **W** *add* est / Thobolwith **W** Thokolobiith / Eredewdi **W** Erdek / nequiverunt **W** *add* Finis / Decima **H** alia manus *add* in margine Aug. / Decima — habuerit **W** om

A július 26-i eseményeknél (67v) egy helyütt nem tudtam kiolvasni a kéziratot, a szöveghely szerintem nem a logikus (és a nyomtatványban is szereplő) *unus* kifejezést tartalmazza.³¹ Ettől eltérve nagyjából 180 eltérést sikerült megállapítanom a kézirat és a nyomtatvány között.

Ezek az eltérések három nagy csoportba sorolhatók be: stílári, grammatikai és tartalmi változtatások. Ezek mindegyikébe nagyjából félszáz eset tartozik. Sti-

31 Ennek feloldására Nagy Gábor és Kasza Péter is a *civis* szót javasolta.

lárís eltérésnek vettem például, ha ugyanaz a szerkezet más szörendben szerepel a kéziratban és a nyomtatványban.³² De ide vettem a szinonim szavak alkalmazását is (ha ezek nem jártak a tartalom megváltoztatásával), mint például: **H** interierunt **W** occubuerunt. A grammatikai változtatások csoportjába főleg a más alakban szereplő szavak kerültek. Ezek néha csak nembeli eltérések,³³ néhol időbeliek (a tartalom megváltoztatása nélkül).³⁴ Ide került a nyomtatványnak a kéziratétól eltérő diftongus-használata is.³⁵ Mind közül a leglényegesebb a tartalmi eltérések csoportja, ebbe az egy-két szavas kihagyásoktól vagy betoldásoktól³⁶ a teljes mondatos változtatásokig minden eltérést belevettem. Előfordul tehát, hogy a nyomtatvány egész mondatokat toldott be,³⁷ vagy hagyott el,³⁸ de van olyan is, hogy teljesen mást állított ugyanarról az eseményről.³⁹ A nyomtatvány hét helyen nyúl bele jelentős mértékben az általam ismert kézirat szövegébe: a június 21-i és 25-i, a július 17-i, 27-i és 28-i, valamint az augusztus 17-i eseményknél. Az összehasonlításnak ezen a pontján jogosan feltehető a kérdés, hogy ebből a kéziratból készült-e a nyomtatvány, vagy létezett másik is? Például a nyomdász bizonyosan írott szövegből dolgozott, ám a **W** Babotiensis alakja helyén a **H**-ban Babodiensis olvasható — ennek a zöngétlen–zöngés váltásnak egy forrása lehet, ha több kézirat létezett, amelyek közül egy diktálás eredménye. Erre a kérdésre később még visszatérek.

Historia obsidionis insulae Antemi

Az utókornak a szöveg szerzőjére vonatkozó jelenlegi ismeretei Tőkei Ferenc tanulmánya⁴⁰ alapján így összegezhetők: hahóti Tőke Ferenc 1520 körül született és

32 Például: **H** per custodes dispositos **W** per dispositos custodes, **H** hoc toto **W** toto hoc

33 Például: **H** Duodecima **W** Duodecimo, **H** Vigesima prima **W** Vigesimo primo — csak ezenél az eseteknél figyelhető meg a nem megváltoztatása.

34 Például: **H** erumpentes **W** erumpunt, **H** videbatur spectare **W** spectare visa est

35 Például: **H** prelium **W** praelium, **H** coeptum **W** ceptum

36 Például: **H** duodecimo sexto **W** add die, **H** vero **W** om

37 Például: **H** Vigesimo quinto — equites **W** add

38 Például: **H** XVII — perierunt **W** om.

39 Például: **H** ab Oriente **W** ab Occidente, **H** succedunt **W** transcendunt

40 *Tőkei-Szepesi*, 1996.

a XVI. század közepén Alsólindván élt, mint protestáns prédikátor.⁴¹ Nem változott a helyzet azóta sem: a 2007-ben megjelent A magyar irodalom története című háromkötetes irodalomtörténeti sorozat megfelelő részében is csak egy pár szó esett hahóti Tökéről. Nevének ez az alakja egyebek között abból a colligatumból ismert,⁴² amelyet Debrecen híres orvosa, Veszprémi István (1723–1799) ajándékozott a Református Kollégiumnak.⁴³ Lehetséges, hogy valamiképp rokona Hahóti Brigittának, Horváth Márk első feleségének? Ez esetben akár családi kapcsolatok által is hozzájuthatott a kapitány jelentéséhez. Azt, hogy Tőke kevésbé ismert az utókor számára, mutatja az a tény is, hogy Bartoniek Emma monumentális művének „Népi történetírás. Históriai énekek” című fejezetében⁴⁴ nem tett említést róla. Tökének a szakirodalom két magyar nyelvű elbeszélő történetét, valamint egy latin nyelvű sírversét tartja számon. Ez utóbbit az első magyar nyelvű széphistória szerzőjének, a Consilium Hungaricum tagjának, kisasszonyfalvi Isthvánffi Pálnak a halálára írta 1553-ban.⁴⁵

A *Historia obsidionis insulae Antemi, quae nunc regia Sziget vocari solita est, concinnata per rytmos Hungaricos opera Francisci Tőke anno 1556* címet viselő mű idei megjelenéséig⁴⁶ az RMKT-ben és Tőke históriás énekeinek gyűjteményes kötetében volt olvasható. Maga a szöveg azokon a lapokon maradt fenn, amelyeket valaki Tinódi Crónicájának egy példányához fűzött, ezekről másoltatta le Toldy Ferenc.⁴⁷ A lapok már Szilády Áronnak sem álltak rendelkezésére, és a másolat sem volt jó állapotban⁴⁸ — ám a szöveg összes kiadása ezen alapul.

Tőke Ferenc 628 soros históriás énekének keletkezéséről csak annyi ismert, amennyit ő maga írt erről az utolsó versszakban: „*Ezt énekbe szerzék Alsó-Lindvába, / Tőke Ferencz, de nem mulatságában, / Szigetiekhez való szerelmében, / Ezer ötszáz ötvenhat esztendőben*”. A szöveg, amint alább erről lesz szó,

41 *Tőkei-Szepesi*, 1996. 7. p.

42 <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=1&p=meta13&l=262> (az utolsó hozzáférés ideje 2018. október 05.)

43 Ugyanebben az alakban ismert még Kulcsár, 2003. 550. p. és *Gulyás*, 1992. 343. p. (2283. jelzet) alapján is.

44 *Bartoniek*, 1975. 118–124. p.

45 Egy kiadása: *Isthvanffy*, 1935. 48–49. p. Megjegyzendő, hogy e kiadásban az a két vers is Tőke neve alatt olvasható, amely a Pál halála után kevésbé elhunyt egyik lány, Erzsébet halálára íródott.

46 Kasza, 2016a. 79–101. p.

47 Szilády, 1896. 338. p.

48 Szilády, 1896. 336. p.

szükségképp 1556. augusztus 23. után, azaz az év utolsó negyedében kelt. A vers magán viseli műfaja fő sajátosságait: négysoros, tizenegy szótagos, bokorrímes alkotás, amely 157 stófán át követi nyomon a nemrég lezajlott szigeti ostromot. Műve végén a szerző felsorolta a harcok során megsérülteket és elhunytakat. Arra, hogy jelen lett volna az ostromnál, semmi sem utal a szövegben. Nem szerepel továbbá a neve sem az 1546–1565 között ott szolgálók,⁴⁹ sem az ostrom alatt kitűntek listáján.⁵⁰

A következőekben a jelentés és a históriás ének közötti hasonlóságokat vizsgáltam, a latin és a magyar szöveg összehasonlításának eredményét a következő táblázat foglalja össze.

1. sz. táblázat

Narratio obsidionis vs. Historia obsidionis

Horváth	Tőke
Dervisbegus Quinque Ecclesiensis, Achmatzeggus Babodicensis Nazufbegus Coppaniensis et alii zanchagicum	Dervis bégnek népe, Amhát bégnek, / Nazin bégnek és végbeli bégeknek (18. versszak)
egressum et ingressum per custodes dispositos prohibent	Éjjel, nappal istrázsákat vettek, / Se ki, se be népek nem mehettek (19.)
non paucis hostium trucidarunt nullis suorum desideratis	Törökökben sokan sebesedének, / És egynéhányan benne megölettek, / Szigetiek halál nélkül lettek (20.)
Decimo die mensis subsequentis Iunii Ally bassa ad perlustranda circumiacentia loca arcemque ... advenit	Ám tizedik napján Szent Iván hónap, / Ali bassa jöve alá Szigetnek, / Hogy mivoltát látná meg a várnak (22.)
Cui Zigethiensis obviam venientes aciem ... instruunt	Szigetiek ott sereget szerzenek, / Ali bassa népire kimenének (23.)

49 Egy, a „Királyi Sziget” kötet alapján elkészített katonalista, amely az interneten található a szigethvar.hu/var oldalon (utolsó megtekintés: 2017. szeptember 29.).

50 *Timár*, 1989. 191–194. p.

Horváth	Tőke
id prelium a meridie ad occasum continuatum est multique ex hostibus caesi fuerunt	Déltől fogva estvéjig véjvának, / Pogá- nyokban sokan földre hullának. (23.)
Duodecima die huius mensis*1 ... machinis et bombardis murariis ... conquassari coeptum est	Harmadnapon pénteken környül szállák, / Taraczkokkal a lövéshez fo- gának (24.)
Nocte subsequenti** fossas ... conficiunt	Vasárnapon éjjel a sánczot vették (26.)
sub id tempus Rodowamoda quingenta equitibus egressus	Az Radovány Jakab ötven magával, / Azon napon kiméne puskásokkal (27.)
combustum est vallum et sepimentum oppidi ab oriente ... cum domibus	Az napkelet felül laptát hányának, / A várasnak falát azzal meggyújták, / Ot- tan környül házak is elégenek. (28.)
in longitudinem ulnarum 208	Kétszáz és nyölcz szögnél megégetek (28.)
vallum quoque exterius portamque arcis exteriorem iuxta templum machinis deiiciunt, defensum est tamen oppidum fortiter	Az vár külső kapujára lövének, / És templom mellett a párkánt lövék, / De a varast a vitézek megörzék (29.)
III oppidi propugnacula a meridie expugnant, quae a parte Orientali existebant, et solo omnino cum porta oppidi aequarunt.	Három bástyát délfelül elrontanak, / Napkeletről a kaput is elronták (30.)
ab occidente prope locum molendini ... vallum ingens ... communiunt	Napesetrül esmég sánczot rakának, / A malomnál azt erőssen csinálják (30.)
pro bombardis et machinis et licet ex arce iaculari cessatum non est prohiberi tamen ab opere non potuerunt.	És az várbúl kezdék reggel lötetni, / Álgyúkkal és taraczkokkal bontatni / De nem kezdik semmiképpen rontatni (31.)

* *Szentpétery*, 1940. 161. p.

** Június 13-át követő este.

Horváth	Tőke
Illic magnis clamoribus desiliunt	Nagy kegyetlen Allah-kiáltást tének (33.)
congeriem lignorum in fossam coniectam succendunt	Sok rakás fát azonban felgyújtanak (33.)
relatum ad XII millia plaustrorum	Tizenkétezer szekér fának mondják (34.)
quater armati hostes in oppidum ingressi quater repulsi sunt	Négyszer ízben városbul el-kihajták (35.)
Quinto demum oppidani arcem intrant, Turca oppidum occupat, vallum et fossas extruit signaque militaria ex opposito arcis erigit	Azután ők a várba folyamának, / Törököknek a várost pusztán hagyják, / Sok zászlókkal törökök belszállának, / A vár előtt sánczot gyorsan rakának (36.)
ex arce per semitam quandam erumpentes hostem invadunt vallo oppidoque potiuntur	Egy áljátón a várbul kiütének, / Törököket a sánczbul el-kiverék (38.)
capitaneus ianicerorum captus est	A fő jancsár-aga is fogoly vala (40.)
Turcarum capita 29 inducta	Huszonkilencz fejet a várba vének (39.)
ceciderunt supra 800 una cum Nalwstlego Lanchachio Coppaniensi. Achmategus Babodiensis vulneratus est	A koppányi bég akkoron meghala, / Kinek neve Nazuíf aga vala, / Puska miatt Amhábég sebes vala (40. vsz.) [alább a 43. versszakban: Akkoron veszett nyolczszáz török, azt vallják]
quatuor machinis et tribus bombardis	Az malomtól a tornyot öt álgyúval, / Ugyanonnéd törék három taraczkokkal (47.)
propugnaculum Hengy ... quatuor machinas instruunt	Henyicz y bástyájátul négy álgyúval (47.)
ante portam ex opposito nocte vallum conficiunt, quod duos introitus habuit	Egy nagy sánczot a városban ásának, / Várkapuja ellenébe felrakának, / Nagy két szárnya kétfelé az ásásnak (48.)

Horváth	Tőke
lignorum struem congesserunt pro replenda fossa	Mindenfelül fát, földdel hordanak vala, / ... az vár árokját teltik vala (50.)
congerie lignorum fossas ab Oriente et occidente	Az napkelet felül egyik rakás volt, / Es napeset felül másik rakás volt (56.)
haec continebat plaustrorum millia quinque et viginti	Huszonöt ezer szekér fa egyik volt (56.)
continuit (ut dicitur) viginti millia plaustrorum	Amint mondják a másik húszezer volt (56.)
Zigethienses congeriem lignorum in fossam proiectam ... sub noctem silentio incendunt	A rakás fák alá éjjel azt hordák ... Napkeletről való rakást felgyújtják (58.)
hostes ad prohibendum et extinguendum accurrunt, cecidere ex ipsis supra septingentos. Iaculatum est enim ex utraque parte in lucem usque	Mondják hogy kétszázán akkor vesztenek, / Minthogy mind gyúlásra siettenek, / És mind egész éjjel az várbul löttek, / Virradtáig közit semmit nem tettek (60.)
aliam congeriem lignorum ab occidente ... circa crepusculum noctis succensam concremant	Másod éjjel esmég kievezének, / A második rakás fát is felgyújták (62.)
perierunt hostium quadringenti	négyszázán elveszének (62.)
sequenti nocte*** Turcae machinas vallis educunt et Quinque Ecclesias devehi faciunt	Az álgyükat a sánczokbul kivivék, / Éjjel Pécsre azokat elindíték (85.)
sequenti nocte ... machinas vallis educunt et Quinque Ecclesias devehi faciunt passa vero cum toto exercitu luce exorta Baboloaem versus est profectus	Szent Magdolna nap előtt kedden vala, / Korán reggel az bassa indult vala, / Sziget alól táborral elment vala, / Babolcsának segítségül jött vala. (86.)

*** A szöveg korábbi részéből adódóan a június 20-át követő este.

Horváth	Tőke
reversus Passa a conflictu Baboloensi	...törökök érkezének, / Babolcsai vejadalbul jövének (100.)
crebris iaculationibus castra illorum diruunt	A nagy álgút ott ők meg nem állhatták (100.)
tum unus, cui Martion Horwat nomen est, singulari certamine congressus Turcam prosternit et obtruncat caputque ad arcem attulit.	Horvát Mártony emberséget mívele, / Egy törökkel mikor szembe öklelé, / Az tar fejét derekátul elvévé, / Nagy örömet a várba is bevévé. (102.)
Prelium eo die duplex	Azon napon két harcot vélek tének (103.)
Zigethsienses ... contra infestissimum hostium impetum constiterint	Mint menydörgén, úgy rajtok rohanának, / Szigetiek ellenök megállának (115.)

Tőke Ferenc históriás énekének egyes részeit összeillesztve tehát csaknem Horváth Márk jelentésének egy kivonatos változatát kapjuk meg.

A két szöveg egyezéseit három csoportba tudtam sorolni: értelmi átvétel, szó szerinti átvétel és kisebb változtatással történő átvétel. Néhány példa arra, hogy Tőke értelmileg vette át a jelentés tartalmát: **H** Cui Zigethsienses obviam venientes aciem ... instruunt **T** Szigetiek ott sereget szereznek / Ali bassa népire kimennek; **H** crebris iaculationibus castra illorum diruunt **T** A nagy álgút ott ők meg nem állhatták; **H** reversus Passa a conflictu Baboloensi **T** ...törökök érkezének / Babolcsai vejadalbul jövének; **H** Illic magnis clamoribus desiliunt **T** Nagy kegyetlen Allah-kiáltást tének. Az értelmi átvétel egy különleges példája a külső vár kapuja előtt árkot feltöltő két farakás felgyújtásáról megemlékező 58., illetve 62. versszak. A várkapitány a jelentésében a második halomról jegyezte meg, hogy az a nyugati („aliam congeriem lignorum ab occidente”) — ez Tőké-nél nincs meg, ismeretének hiányában azonban nem tehetne volna hozzá az első halomnál: „A rakás fák alá éjjel azt hordák ... Napkeletrül való rakást felgyújtják”. Más alkalmakkor lényegében a jelentés szó szerint fordítását találhatjuk a históriás énekben, például: **H** Prelium eo die duplex **T** Azon napon két harcot ... tének; **H** congeriem lignorum in fossam coniectam succendunt **T** Sok rakás fát ... felgyújtanak; **H** relatum ad XII millia plaustrorum **T** Tizenkétezer szekér fának mondják. Van azonban olyan szöveghely is, amelyiknél Tőke kissé megváltoztatta a tartalmat, például a „nem kevés” helyett „néhány”-at írva (**H** non paucis

hostim trucidarunt nullis suorum desideratis **T** Törökökben sokan sebesedének, / És egynéhányan benne megöllettenek, / Szigetiek halál nélkül lettenek.) Félrehallás (hétszáz–kétszáz) és félreolvasás (700–200) eredménye egyaránt lehet a **H** *cecidere ex ipsis supra septingentos* **T** Mondják hogy kétszázán akkor vesztenek.

Tőke természetesen más forrásokat is felhasznált. Erre példa egyebek között az, hogy a históriás éneke végén — a Horváth Márk-féle jelentéstől eltérően — leírta: a törökök tízezer ágyugolyót vittek magukkal. (Ez az adat egyébként majd *Sambucus* elbeszélésében is megjelenik.) Tökénél Erdélyi Bálint már a halottak közé sorolt, pedig Horváthnál még sebesültként szerepel.⁵¹ Az egyéb források használata természetesen abból is feltételezhető, hogy — amint a fentebbi táblázatból is megállapítható — a históriás ének 157 versszaka között csak 35 olyan található, amelyhez Horváth Márk szövegének valamely eleme hozzárendelhető.

Amint látható, Tőke tartotta ugyan magát a jelentés sorrendjéhez, többnyire azonos adatokat is közölt,⁵² de lehet példát találni eltérékre is. Tökénél az ostrom nem május 21-én, hanem 22-én kezdődik, az árkokat feltöltő faanyag felgyűjtésakor nem 700, hanem csak 200 török hal meg, stb. További számbeli eltérés figyelhető meg a halottaknál: a históriás ének 124-ről tud, Horváthnál 119 számolható össze. Erdélyi Bálint, amint láttuk, a jelentés keletkezése után halt bele a sebesülésébe. Szerintem itt azt is figyelembe kell venni, hogy a kapitány a városbelieket is beleszámolta,⁵³ akikre azonban Tőke semmilyen módon nem utalt — feltételezhető, hogy nem is vette figyelembe őket. A két szám közötti különbség forrása már csak azért sem állapítható meg, mert a históriás ének összesen 22 halott katonát nevezett meg, őket is a szöveg végén, haláluk időpontja nélkül.⁵⁴ A jelentés és a históriás ének szövege közötti eltérések egyikéről alább, *Sambucus* szövegénél lesz szó, zárásként itt a június 23-i események egyikét idézem fel.

51 „Erdélyi Bálint másik pattantyús vala, / Ki mikoron törökre lőő vala, / A bal kezét néki ellőtték vala, / Mely seb miatt testétül kimúlt vala.” — „...Valentinus Eredewdi manu sinistra truncatus est, dum ex bombardis iacularetur contra hostes.” (Kasza, 2016a. 100. p., ill. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 76. Konv. B. fol. 68r)

52 Azonos például, hogy nála is 208 könyök szerepel, amikor a pasa felgyűjtatja a falat, illetve, hogy itt is 29 török fejet visznek vissza a várba, továbbá, hogy nála is 8 nő hal meg, stb.

53 „Ex oppidanis diversis vicibus cecidere viri XVII et foeminae VIII.”

54 Kivétel ez alól Petendy András, Pribék Lázár, Nagy Balázs és Erdélyi Bálint.

Keletről vagy nyugatról?

Horváth Márk jelentésének kézírata (1556. aug. 23.)	Tőke Ferenc históriás éneke (1556 aug.– dec.)	Horváth Márk jelentésének nyomtatványa (1557)
alterum <i>ab oriente</i> , alterum vero ab occidente	Egyik vége napeset felül vala, ... Másik vége <i>napkelet</i> felé vala (49. versszak)	alterum ab occidente , alterum vero <i>ab oriente</i>

Feltűnő, hogy Tőke és a wittenbergi nyomtatvány azonos sorrendben írták a sánc végeinek elhelyezkedését, ellentétben a kézirattal, amelyikből pedig a feltetelezés szerint mindkét szöveg ered. E tény ismét csak a jelentés más kézirati példányának létezése mellett szólhat.

Obsidio Zigethiensis

A szerzője, Johannes Sambucus az európai és a magyar művelődéstörténet jeles alakja. Általam vizsgált szövegét első alkalommal „Obsidio Zigethiensis anno MDLVI descripta per Joannem Sambucum Tirnaviensem Pannonium” címmel jelentette meg Bécsben, 1558-ban. E kiadásban Ransanus epitoméi, valamint magának Sambucusnak az 1552. évi egri ostromról írt szövege kaptak még helyet. A szigeti ostromról írt mű terjedelme kilenc oldal, a címodal után Horváth Márknak szóló ajánlást találunk, amelyből megtudhatjuk, hogy az ekkor már ismét szigeti kapitány — a kiadásra tehát valamikor 1558 áprilisa és decembere között került sor. A szöveg elején felidéződik Eger ostroma, majd Tojgun budai pasa 1555. évi hadjáratának ürügye is. Pontos dátumjelölést kevés helyen találni, de a történések így is nyomon követhetők, mert Sambucus mindig megadta, hogy két esemény között mennyi idő telt el (másnap, két nappal később stb.). Nála egy új elemmel bővült a babócsai ostrom leírása: azt is közölte, hogy az Nádasdy nádor vezetésével zajlott.

A szigeti ostromról készített elbeszélése utóbb bekerült a Bázelen 1568-ban, majd a Frankfurtban 1581-ben — azaz a még Sambucus életében — megjelent

Bonfini-kiadásokba is,⁵⁵ valamint Schardius négy kötetes művébe, ezért egybevettem a szöveg e négy kiadását. A bécsihez (**W**) képest a bázeli (**B**), a Schardius-féle (mivel ez is Bázelen jelent meg, itt a jele **S**) és a frankfurti (**F**) kiadások közös jellemzője, hogy *Quinque Ecclesiarum* helyett mindig *Quinqueecclesiarum* szerepel bennük, ezt nem tüntettem fel a kritikai jegyzetek között. Amint látható, az egyes kiadások tartalmilag lényegében nem térnek el egymástól. A bécsi szövegétől a másik három kiadásé két helyen különbözik számottevő módon, kihagyva egy-egy szövegrészt.⁵⁶ A bázeli, és nyomában a másik kettő néhány helyen javította a bécsit, mint például a „de — suarum **BSF** iniuriarum a suis illatarum” esetében. E szöveghelynél a bécsi kiadásban *Sambucus mintha* még a magyar nyelv alapján („az övéi jogtalanságairól”) szerkesztette volna a kifejezést, amelyet aztán az újabb kiadásokban a latin alapján várhatóra („az övéi által okozott jogtalanságokról”) változtatott. A Schardius-kiadás mindenben a bázelit követte, egyetlen eltérést találtam, az is nyomdahiba (**WBF congressi S cgressi**). A frankfurtiban tartalmi változtatás egy helyen fordul elő,⁵⁷ e kiadás néhol javította a bázelit és a Schardius-félét,⁵⁸ ám van, ahol értelmezhetetlenné vált.⁵⁹

A Horváth által készített jelentés és a *Sambucus* elbeszélése között is jelentős mennyiségű egyezés található, összesen huszonhat. Az összehasonlítást megkönnyítette, hogy mindkét szöveg latin nyelvű. Még ha kevesebb számban fordulnak is elő párhuzamos szöveghelyek, mint az előző esetben, kijelenthető (kevésbé meglepő módon), hogy *Sambucus* felhasználta Horváth szövegét. Itt is megfigyelhetjük ugyanazon szabályosságokat, mint az előző esetben, azaz a történetíró a jelentést hol szó szerint (például „*Quinto demum* oppidani arcem intrant” — „*Quinto demum* sua vexilla contra arcem passim erigunt”), hol tartalmilag (például „hostes ad prohibendum et extinguendum accurunt, cecidere ex ipsis supra septingentos” — „*Quam ille flammam prohibiturus septingentos...*”) vette át.

55 Lásd hozzá Kulcsár, 2003. 1730–1734. p.

56 **W** Obsidio — MDLVIII **BSF** om, **W** et — notabatur **BSF** om

57 Eodem — occubuere **F** om

58 perforant **F** pertundunt; pollicetur **F** memorant

59 loco **F** add vluoque

Narratio obsidionis vs. Obsidionis Zigeth

Horváth	Sambucus
Vigesima prima die mensis Maii capitanei Turcici videlicet Dervisbegus Quinque Ecclesiensis, Achmatzeggus Babodicensis Nazufbegus Coppaniensis et alii zanchagicum	vigesima Maii ... Dervisbek, Quinque Ecclesiarum, Amhatbek, Babocziensis, Nazufbek, Coppaniensis veteranorum
(quod uno miliare ab arce Zigeth distat)	ingenti numero contra Zigeth ad intervallum unius miliaris considunt
egressum et ingressum per custodes dispositos prohibent, colonos et qui ea loca incolunt a victualium suppeditatione arcent	Haud igitur ad oppugnandum temere festinans colonos primum omni invectione commeatus et accessu ad nostros ... arcent
per aliquot dies praeliis certaminibusque commissis non paucis hostium trucidarunt	Non illi tamen semper conatus successere, sed nostris omnibus salvis repressi et plerique interfecti sunt.
Decimo die mensis subsequentis Iunii Ally bassa ad perlustranda circumiacentia loca arcemque magno cum exercitu advenit	Alij Bassae confirmati, qui 10 Iunij ad lustrandum Zigeth non exiguis secum adductis copijs advolaverat
prelium a meridie ad occasum continuatum est	praelium a meridie in noctem extraxerunt
Nocte subsequenti fossas magno labore praeparant aggerem conficiunt ... Luce orta propugnaculum statim Trefasbaschia vocatum machinis iustae magnitudinis demoliri coeptum est, sub id tempus Rodowamoda quinquaginta equitibus egressus praeliando multos hostium prostravit.	Nocte obsidionis quarta multa cura et labore sua castra textis, cespitibus et terra inaequatis hostis permunit et terra inaequatis hostis permunit ac luce proxima propugnaculum minime contemnendum, quod Kesas Bastiam vocant, ... Rodovanus ... L. sclopetariis expeditis quamplurimis vitam eripuit

Horváth	Sambucus
Die eadem ... pilis arte ad incendium factis valloque subiectis incendunt ... Eodem tempore vallum quoque exterius portamque arcis exteriorem iuxta templum machinis deiiciunt	eodem die pilis flammam inferentibus multas aedes sepium luto inductarum ab ortu magnam partem exussit, arcis portam et murum exteriorem prope templum sine mora quatit
Vigesimo primo die eiusdem mensis, ... prima luce ab occidente prope locum molendini Turcae vallum ingens virgis aliisque rebus coactis communiunt.	Vigesima prima Iunij nocte beneficio lunae ab occasu iuxta molas frumentarias ex usu tormentorum opera extruit.
relatum ad XII millia plaustrorum, in fossam coniectam succendunt. ... quater armati hostes in oppidum ingressi quater repulsi sunt.	completis paulo ante ingenti strue lignorum fossis, quae vix decem milia plaustra sustinuissent, quater in oppidum penetrat totiesque reiectus
Quinto demum oppidani arcem intrant, ... signaque militaria ex opposito arcis erigit	Quinto demum sua vexilla contra arcem passim erigunt
ex arce per semitam quandam erumpentes hostem invadunt vallo oppidoque potiuntur	quadam et hostibus ignota via nostri erumpunt ac illos oppido iterum feliciter octingentis sublatis exigunt
in hoc praelio aga ... ianicerorum captus est. Turcarum capita 29 inducta ... supra 800 una cum Nalwstlego Lanchachio Coppaniensi. Achmategus Babodiensis vulneratus est.	Nasufbek Zancykus terribilis Coppaniensis cum alijs aliquot Bekis interijt, quin etiam Amhatbek sclopetti vulnere discessit. Vivus etiam captus Agha, viginti novem insuper capita praecisa inque arcem illata.
XXII die praedicti mensis turrim arcis ab Oriente et alia propugnacula quatuor machinis et tribus bombardis ... concutiunt.	Vigesima secunda Iunij turrim hostis interioris arcis, quae occasum spectabat, atque adeo cunctas munitiones inusitatae magnitudinis tormentis quatuor aliisque minoribus ... concutit

Horváth	Sambucus
propugnaculum Hengy vocatum extra fossam oppidi Turcae vallum construunt sub noctis spacio quatuor machinas instruunt, turrim tum et portam arcem lapideam propugnaculaque cum intermediis muris prosternere ceperunt.	prope defensaculum Henyeij, extra tamen oppidum, aggeres eijcit nocteque obscura machinis aeneis inductis eandem turrim cum porta lapidea et, qui intercedebant, parietes prosternere ac in planum deducere contendit
ante portam ex opposito nocte vallum conficiunt, quod duos introitus habuit, alterum ab oriente, alterum vero ab occidente atque ita ex ambobus partibus magnam lignorum struem congesserunt pro replenda fossa	ex adverso arcis, pro porta oppidi longe lateque vallare et mirabiliter se firmare incipit. Duo solum aperta loca ... reliquerat: alterum ab occasu molendinum versus sub aggere ... ad molem Henyeij alterum, intra quae loca fossas intus lignis expleturus et margini aequaturus materiem operose congerebat.
haec continebat plaustrorum millia quinque et viginti	hoc est viginti milibus plaustris
hostes ad prohibendum et extinguendum accurrunt, cecidere ex ipsis supra septingentos	Quam ille flammam prohibiturus septingentos
aliam congeriem lignorum ab occidente in propugnaculum opposito angulari circa crepusculum noctis succensam concremant, continuit (ut dicitur) viginti millia plaustrorum sub incendio perierunt hostium quadringenti	consilium idem nocte proxima repetit et ab occasu viginti milibus plaustris, ut aiunt, ligna comvecta in fossam contra angularem molem deturbat, ... subdita flamma consumpti ac de hostibus quadringentorum tormentorum subsidio extinctis

Horváth	Sambucus
VIII die Iulii non iam lignis, sed terra lignis intremixta fossam implere conantur vallumque pro munitione conficiunt atque ex opposito duorum propugnaculorum angularium ab ortu atque occasu undique aggerem alte congerunt pluresque alios supra alios ad tertium usque ordinem terra oppletos collocarunt.	Die sequenti ... iterum in fossas ligna cum terra, ut facilius in muros evadat, obnixè deijcit et ex adverso duorum angulorum terra plenos corbes aliaque texta ordine triplicato erigit, quae super saccos pariter completos imponit ibique spacijs ex commoditate sclopetorum relictis Ianiczeri ex alto in nostros crudeliter agebant
XII Iulii ab oriente aggerem erigunt vallumque conficiunt. Luce orta quatuor machinis arcem portamque interiorem et propugnacula tam exteriora, quam interiora tormentis oppugnant	Duodecima Iulij per noctem ex opposito arcis lignis ac terra colles proponit, unde omnis generis vi tormentorum ad expugnandum incumbat. Mane ergo interiorem arcem cum eiusdem operibus et exteriorem una cum propugnaculis evastat
XX die utrimque non paucae machinarum et bombardarum eiaculationes factae sunt	Die vigesima continuus tormentorum usus pilarumque coniectus utrinque duravit.
sequenti nocte Turcae machinas vallis educunt et Quinque Ecclesias devehi faciunt, passa vero cum toto exercitu luce exorta Baboloaem versus est profectus.	vigesima prima die nocte tormenta et machinae hostium Quinque ecclesias versus moventur et Bassa quoque occasione Babocziensis obsidionis
Ad XXVI Iulii reversus Passa ... Castra iam a Septemtrione collocat	Caeterum vigesima sexta eiusdem mensis ... hostis reijcit et a Septentrione prope sylvam Hazerdw dictam considit
tum unus, cui Martion Horwat nomen est, singulari certamine congressus Turcam prosterint et obruncat caputque ad arcem attulit.	Martinus Horvath quendam Thurcum gloriose superavit eiusque capite avulso incolumnis ad suos redijt.

Horváth	Sambucus
Nocte sequenti bombardas ex vallis educunt, luce orta Passa cum exercitu Quinque Ecclesias profectus.	nocte proxima sequenti ... universus exercitus fugae modo Quinque Ecclesias properat

Adódik természetesen a kérdés, mi állítható, ha összevetjük Tőke és Sambucus szövegeit. Mivel mindketten részben Horváth Márk jelentése alapján dolgoztak, nem feltétlenül dönthető el, hogy a történetíró elbeszélésének egyes elemei a várkapitány jelentéséből vagy pedig a históriás énekből származnak-e, ezért először összegyűjtöttem azokat a helyeket, amelyeknél a három szöveg megegyezik.

4. sz. táblázat

Közös pontok

Horváth	Tőke	Sambucus
Vigesima prima die mensis [...] Dervisbegus Quinque Ecclesiensis, Achmatzeggus Babodicensis Nazufbegus Coppaniensis et alii zanchagicum	Huszonkettedik napján pünkösdhónak, / Dervis begnek népe, Amhát bégnek, / Nazin bégnek és végbeli bégeknek, / Mind környüle csavargának Szigetnek. (18. versszak)	Vigesima Maii ... Dervisbek, Quinque Ecclesiarum, Amhatbek, Babocziensis, Nazufbek, Coppanieinsis veteranorum ... contra Zigeth ... considunt
egressum et ingressum per custodes dispositos prohibent	Se ki, se be népek nem mehattenek (19.)	colonos primum omni invectione com meatus et accessu ad nostros ... arcet
Decimo die mensis subsequentis Iunii Ally bassa ad perlustranda circumiacentia loca arcemque ... advenit	Ám tizedik napján Szent Iván hónap, / Ali bassa jöve alá Szigetnek (22.)	Alii Bassae ... 10 Iunii ad lustrandum Zigeth ... advolaverat

Horváth	Tőke	Sambucus
sub id tempus Rodowamoda quinquaginta <u>equitibus</u> egressus	Az Radovány Jakab ötven magával / Azon napon kiméne <u>puskásokkal</u> (27.)	Nocte obsidionis quarta Rodovanus ... L. <u>sclopetariis</u> expeditis quamplurimis vitam eripuit
combustum est vallum et sepimentum oppidi ab oriente ... cum domibus	Az napkelet felül laptát hányának / Az városnak falát azzal meggyújták / ... / Ottan környűl házak is elégének (28.)	pilis flammam inferentibus multas aedes sepium luto inductarum ab ortu magnam partem exussit
vallum quoque exterius portamque arcis exteriorem iuxta templum machinis deiiciunt	Az vár külső kapujára lövének, / És a templom mellett a párkánt lövék (29.)	arcis portam et murum exteriorem prope templum sine mora quatit
relatum ad <u>XII millia</u> plaustorum	<u>Tizenkétezer</u> szekér fának mondják (34.)	quae <u>decem</u> milia plaustra
quater armati hostes in oppidum ingressi quater repulsi sunt.	Négyszer ízben elkihajták (35.)	quater in oppidum penetrat totiesque reiectus
Quinto demum oppidani arcem intrant, Turca oppidum occupat, vallum et fossas extruit signaque militaria ex opposito arcis erigit	Azután ők az várba folyamának ... Sok zászlókkal törökök beleszállának, / A vár előttsánczot gyorsan rakának (36.)	Quinto demum ... nostri in arcem secedunt ... ibidem sua vexilla contra arcem passim erigunt, vallari opere ac fossis cuncta circumducunt
ex arce per semitam quandam erumpentes hostem invadunt vallo oppidoque potiuntur	Egy áljáton a várból kiütének, / Törököket a sánczbul elkiverék (38.)	quadam et hostibus ignota via nostri erumpunt ac illos oppido ... exigunt
Turcarum capita 29 inducta	Huszonkilencz fejet a várba vének (39.)	viginti novem insuper capita praecisa inque arcem illata

Horváth	Tőke	Sambucus
capitaneus ianicerorum captus est ... ceciderunt ... Nalwstlego Lanchachio Coppaniensi. Achmategus Babodiensis vulneratus est.	A koppányi bég akoron meghal, / Kinek neve Nazuif aga vala, / Puska miatt Amhát bég is sebes vala, / Fő jancsár-aga is fogoly vala. (40.)	Nasufbek ... interiit ... Amhatbek sclopetti vulnere discessit. Vivus etiam captus agha,
vallum conficiunt, quod duos introitus habuit	Nagy két szárnya kétfelé az ásásnak (48.)	Duo solum aperta loca ... reliquerat
alterum ab oriente, alterum vero ab occidente	Egyik vége napeset felül vala, / <u>A malomtúl</u> a vár ellen ő vala, / Másik vége napkelet felé vala, Az Henyicz bástyájátul jön vala (49.)	alterum ab occasu <u>molendinum versus sub aggere</u> ... ad molem Henyeii alterum
lignorum struem congegesserunt pro replenda fossa	Mindenenfelü fát, földdel hordanak vala, / Kívül az vár árokját teltik vala (50.)	intra quae loca fossa situs lignis expleturus et margini aequaturus materiem operose congerebat
congerie lignorum fossas ab Oriente et occidente ... haec continebat plaustorum millia quinque et viginti ... continuit (ut dicitur) viginti millia plaustorum	Az napkelet felül egyik rakás volt, / Es napeset felül másik rakás volt, / Huszönt ezer szekér fa egyik volt, / Amint mondják a másik húsz-ezer volt. (56.)	quod ille ab ortu comportarat, hoc est viginti milibus plaustris et ab occasu viginti milibus plaustris, ut aiunt
cecidere ex ipsis supra septingento	Mondják hogy kétszázan akkor vesztenek (60.)	quam ille flammam prohibiturus septingentos ... amittit
perierunt hostium quadringenti	De ott úgymint négyszáz-an elveszének (60.)	de hostibus CCCC ... extinctis

Horváth	Tőke	Sambucus
terra lignis intermixta fossam implere conantur ex opposito duorum propugnaculorum angularium	Ám két halmot két felül felrakának, / Sok földkekből, kő, és fákból alkoták, / Nagy szélessen, magassan felrakák (72.)	ex adverso duorum angulorum terra plenos corbes aliaque texta ordine triplicato erigit
sequenti nocte ... machinas vallis educunt et Quinque Ecclesias devehi faciunt ... luce exorta Baboloaem versus est profectus	Szent Magdolna nap előtt kedden vala, / Korán reggel az bassa indult vala, / Sziget alól táborral elment vala, / Babolcsának segítségül jött vala. (86.)	vigesima prima nocte tormenta et machina Quinque Ecclesiam versus movetur et Bassa quoque occasione Babocziensis obsidionis eo ... recurrit
Ad XXVI Iulii reversus passa a conflictu Baboloensi	Hatod napra törökök ékezének, / Babolcsai véjvadalból jövének, / Hás erdőnek végén tá- bort járanak (100.)	vigesima sexta ... eiusdem mensis ... animum hostis reijcit et ... prope sylvam Hazerdw dictam considit
tum unus, cui Martion Horwat nomen est, singulari certamine congressus Turcam prosternit et obruncat caputque ad arcem attulit.	Horvát Mártony em- berséget mívele, / Egy törökkel mikor szembe öklele, / Az tar fejét derkátul elvevé, / Nagy örömet a várba is bevévé. (102.)	Martinus Horvath quendam Thurcum gloriose superavit eiusdem capite avulso incolumnis ad suos rediit
nocte sequenti bombardas ex vallis educunt, luce orta passa cum exercitu Quinque Ecclesias profectus	Az álgyúkat az sánczokból kivonyák, / Azon éjjel Pécs felé elindíták, / Táborostul reggel mind elmenének (131.)	tormenta et omnis ge- neris machinas, bello idioneas, de locis aufert, ac universis exercitus fugae modo Quinque Ecclesias properat

A táblázatban aláhúzással jelöltem azokat a helyeket, amelyeknél biztosan megállapítható, hogy a kettő közül Sambucus melyik szöveget használta az elbeszélés írása közben. Amikor Tőke megemlékezett Radován június 14-ei kitöréséről, akkor ő úgy tudta, hogy azt a vajda puskásokkal hajtotta végre, ám Horváth jelentésében lovasokról olvashatni. Sambucusnak tehát nem egyszerűen megvolt Tőke éneke,⁶⁰ hanem e helyütt azt is vehette alapul, ugyanis nála is sclopetarii szerepel az equites vagy milites helyett. A keleti farakás felgyűjtásának felidézésekor azonban Horváth jelentését követve a történetíró hétszáz elesett törökről tudósított, Tőkénél viszont kétszáz olvasható. (Más lehetőség, tekintettel a históriás ének fennmaradásáról írtakra, hogy félrehallás vagy félreolvasás eredményeképp került az egyik másolatba a kétszáz.) Van azonban olyan szöveghely is Sambucusnál, amely sem Horváth, sem Tőke írásában nincs meg: „decem milia plaustra” — mind a jelentésben, mind a históriában 12 ezer szekényi fa szerepel.

A legfeltűnőbb eltérés a három szöveg között az, hogy melyik mikortól számítja az ostromot. Tőke a 18. versszakban május 22-ére („Huszonkettedik napján pünkösdhónak”) tette a kezdetét, egy nappal eltérve így a jelentésben foglaltól. Azt, hogy esetleg mégsem Horváth szövegéből dolgozott, kizárja az éneke folytatása is. A 21. és 22. versszakokat így kezdte: „Huszonegyed nap ebben telyesedék”, illetve „Ám tizedik napján Szent Iván hónap”. Feloldva a dátumokat június 12-ét és június 10-ét kapunk. Mivel ez a két sor ugyanarra az eseményre, a pasa érkezésére utal, egyértelmű, hogy az egyik helytelen. A megoldásban a 24. strófa segít: „Harmad napon pénteken környül szállák”. 1556. június 12. péntekre esett,⁶¹ vagyis onnan hármát visszaszámolva 10-ét kapunk. Innen visszaszámolva az idézett 21 napot május 21-ét kapunk, azaz éppen a Horváth Márk-féle jelentésben olvasható dátumot! Az történhetett tehát, hogy Tőke elírta az első dátumjelölést, majd úgy folytatta tovább, mintha a jó időpont szerepelne ott — azaz természetesen dolgozhatott Horváth Márk jelentéséből, és csakugyan, a históriája végén már ő is 21-ét ír. Nem úgy Sambucus, aki május 20-ára tette az oszmán haderő megérkezését, amit sem a jelentésből, sem a históriás énekből nem vehetett.

A következő táblázatban azok a Tőke–Sambucus egyezések találhatók, amelyeket a történetíró az énekszerzőtől vehetett, de Horváth jelentéséből semmiképpen sem.

60 E tényhez lásd: *Gulyás*, 2002. 343. p., *Kulcsár*, 2003. 550. p.

61 *Szentpétery*, 1940. 160–161. p.

5. sz. táblázat

Historia obsidionis vs. Obsidionis zigeth

Horváth	Sambucus
Sziget vára vagyon nagy ingováman (9. versszak)	posita in loco plano est eoque paludoso
Három nagy árokja az várnak vagyon, / Abban fördővíz nagy bőven vagyon, / Negyede az városnak környüle vagyon (10.)	unde triplici fossae ac vallo arcis itemque oppido aqua opportune circumfunditur
Antemus ezt a várat rakta vala (11.)	Zigeth ab Antemo quodam ... posita
Horvát Markó ez a tisztartó vala, / Ki magában ezt elvégezte vala, / Ott áldozni halálával kész vala (14.)	custodiae arcis et oppidi Marco Horvath ... et decreverat Marcus ... fide istic aut mori aut impetum velle sustinere
Az Ujlaky Sebestyán lovag hadnagy, / Jó Topordy Benedek gyalog hadnagy, / És ő véle Radovány Jakab vajda (15.)	Equites 180, horum dux Sebastianus Uylaky, reliqui pedites et sclopettarii expediti, quibus praeibant Benedictus Topordii et Jacobus Radovanvayda.
Régi ó szalonnákat keresének, / Vásutt ó hajt, puskaport is szerzének (57.)	larido, pice ac pulvere compactis varie
Az megégett városban úgy véjvának, / Hogy féltekben várbán sem folyamának (115.)	nec unquam ex combusto et iam devastato oppido intra arcem compelli potuerunt
Tízezer álgýú golyóbist vittének, / És hetvenötöt Sziget alá vittének, / Abban onnand egyet hátra sem vittének (118.)	nostri vero plus quam decem milia in se globorum excussa diligenterque collecta seponunt

Amint tehát látható, Tökéhez hasonlóan Sambucus is megemlékezett a várat alapító Antemusról, Sziget egykorú állapotáról, Horváth Márk fogadalmáról és a várbán lévő kisebb parancsnokokról (kapitányokról) is. E szöveghelyeknél a históriás ének alapján dolgozhatott, az „Antemus ezt a várat rakta vala” pedig lényegében szó szerint átkerült a latin szövegbe: „Zigeth ab Antemo quodam ... posita”.

Végül, a három szöveg összevetése után, érdemes röviden kitérni arra, miként jelennek meg az ostrom másfél hónapjának időpontjai a három szerző művében. Tőke azért nem szerepel folyamatosan, mert ritkán találhatók utalások a dátumra a históriájában, így nem tudtam hová elhelyezni az eseményeit. A históriás ének alapján a törökök május 22-én kezdték meg a Sziget körüli portyázásokat, ezek huszonegy napig tartottak. Ali pasa június 10-én érkezett a vár alá, és 12-én már lövette is azt. Ennél a napnál Tőke is megemlékezett Radován Jakab kitöréséről. Ezután még pontos dátumra utaló helyet lehet találni a 31., valamint a 32. strófában (június 15. és 20.), majd hosszú időre egyet sem. A legközelebbi a 86. versszakban következik, amely a Babocsa alá való vonulást örököltette meg, és július 21-re datálta. Itt az ének leírta, hogy a felszabadult szigetek milyen gyorsasággal láttak hozzá a falak megerősítéséhez. A pasa július 27-én tért vissza, ám 30-án már ismét távozott is. Az elbeszélés végén, amint említettem, az énekszerző megemlékezett néhány hősi halotról és sebesültről.

6. sz. táblázat

A forrásokban szereplő időpontok

időpont	Horváth		Tőke	Sambucus
	H	W		
május 20.	–	–	–	+
május 21.	+	+	–	–
május 22.	+	+	+	–
június 10.	+	+	+	+
június 12.	+	+	+	+
június 13.	+	+	–	–
június 14.	+	+	+	+
június 15.	+	+	+	+
június 16.	–	–	–	+
június 18.	+	+	–	–
június 20.	+	+	+	–

időpont	Horváth		Tőke	Sambucus
	H	W		
június 21.	+	+	-	+
június 22.	+	+	-	+
június 23.	+	+	-	-
június 24.	+	+	-	+
június 25.	+	+	-	+
június 27.	+	+	-	+
június 28.	-	+	-	+
július 2.	-	-	-	+
július 3.	+	+	-	+
július 4.	+	+	-	+
július 5.	+	+	-	-
július 6.	+	+	-	-
július 7.	+	+	-	-
július 8.	+	+	-	-
július 10.	+	+	-	+
július 11.	-	-	-	+
július 12.	+	+	-	+
július 13.	+	+	-	+
július 15.	+	+	-	-
július 17.	+	-	-	-
július 18.	+	+	-	-
július 19.	+	+	-	-
július 20.	+	+	-	+

időpont	Horváth		Tőke	Sambucus
	H	W		
július 21.	+	+	+	+
július 26.	+	+	+	+
július 27.	+	–	–	+
július 28.	+	+	–	+
július 29.	+	+	–	+
július 30.	+	+	+	–
augusztus 17.	+	–	–	–

A vizsgálódásom sokféleképp folytatható. Honnan vette például Tőke azokat a közléseit, amelyek nem Horváth jelentésén alapulnak? Ilyen szöveg hely például a 67. versszak, amelyik szerint a pasa ígéretet tett Horváth Márknak, hogy csak a gyalogos nép fog elveszni, ha ő feladja a várat. Természetesen Sambucus elbeszélésének további forrásai is azonosításra várnak, és tovább kutatható Horváth Márk élete is, Nádasdy levéltári hagyatékának vizsgálatával.

Az 1556. évi ostromot más történetírók is, így a Kasza Péter által említett Wolfgang Lazius, továbbá Forgách Ferenc és Istvánffi Miklós is feldolgozták. A propalatinus esetében az 1556. évi hadjárat megörökítésének a vizsgálata a műve forrásainak a kutatásán túl is fontos lehet. Életútja bizonytalan elemeinek egyike ugyanis, hogy Itáliából hazatérően hol tartózkodott 1556-ban. Esetleg az Ali pasát Sziget ostromától elvonó keresztény haderő valamelyik alakulatában, például Zrínyinél?⁶² Tény, hogy a történeti művében hosszan és részletesen taglalta az az évi szigetvári ostromot⁶³ és az egész hadjáratot. Akár személyesen is ott lehetett, azonban életpályájából adódóan is könnyedén hozzáfért bármilyen, a témával foglalkozó íráshoz. Külön izgalmassá tesz egy ilyen irányú vizsgálatot az a tény, hogy, amint erről volt szó, a históriás ének szerzője Istvánffi apjának, Pálnak a haláláról is megemlékezett, sőt, a jelentést író Horváth Márk második feleségét, bajnai Both Erzsébetet 1568-ban éppen maga Istvánffi Miklós vette feleségül. Annak megállapítása tehát, hogy ő és mások az 1556. évi ostrom elbeszélésekor

62 Nagy, 2008. 1213. p.

63 Istvánffi, 1622. 359–366. p.

mennyire használták fel Horváth Márk jelentését, vagy éppen Tőke énekét, további kutatás feladata — hiszen, Tőke szavaival, „méltók erre a szigeti vitézek”.⁶⁴

Kiadatlan források

ÖStA HHStA UA
AA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 76. Konv B. 65r–68r (Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Ungaria a Marco Horwat loci illius capitaneo ad regiae maiestatis mandatum descripta et transmissa XXIII die Augusti anno MDLVI.)

Kiadott források

A budai pasák, 1915. A budai basák magyar nyelvű levelezése I., 1553–1589 Szerk.: Takáts Sándor–Eckhárt Ferencz–Szekfü Gyula. Bp., 1915.

Istvánffy, 1622. Nicolai Istvanffii Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Coloniae Agrippinae, Sumptibus Antonii Hierati, MDCXXII

Istvánffy, 1935. *Istvanffy, Nicolaus*: Carmina. Edd. Iosephus Holub et Ladislaus Juhász. Lipsiae, Teubner, MCMXXXV.

Kasza, 2016a. Historia obsidionis insulae Antemi, quae nunc regia Sziget vocari solita est, concinnata per rytmos hungaricos opera Francisci Tőke anno 1556. In: Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556. Szerk.: Kasza Péter, Bp., 2016. 79–101. p.

64 Kasza, 2016a. 101. p.

- Kovachich, 1798. Vita Domini palatini, Thomae de Nadasd. Auctore Gabriele Zentgiurgy secretario eiusdem. Cum notis Nicolii Isthvanyffy. In.: *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti...* Tomus I, edidit Martinus Georgius Kovachich, Budae, Typis Regiae Universitatis MDCCXCVIII.
- Kulcsár, 2003. *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700.* Composuit Kulcsár Péter. Budapest, 2003.
- Molnár, 1982. *Szigetvári levelek a török hódoltság korából.* Felelős kiadó: Molnár Imre. Szigetvár, 1982. 85–105. p.
- Obsidio, 1556. *Obsidio Zigethiensis anno MDLVI descripta per Joannem Sambucum Tirnaviensem Pannonium.* In: *Epitome rerum Ungaricarum velut per indices descripta, autore Petro Ranzano.* Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter
- Obsidionis, 1568. *Obsidionis Zigeth brevissima veraque expositio.* In: *Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decades Quatvor Cum Dimidia.* Basileae, ex officina Oporiniana 1568. 809–812. p.
- Obsidionis, 1574. *Obsidionis Zigeth brevissima veraque expositio* In: *Simon Schardius: Historicum opus, in quatuor tomos divisum...* Tomus II. Basiliae, 1574. 1730–1734. p.
- Obsidionis, 1583. *Obsidionis Zigeht brevissima, veraque expositio anno 1583* In.: *Antonii Bonfini Rerum Hungaricarum Decades Quatvor Cum Dimidia.* Francofurti Apud Andream Wechelum M.D.LXXXI. Cum privilegio decem annorum. 803–806. p.
- Seitz, 1557. *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Hungaria a Marco Horwat loci illius capitaneo ad regiae maiestatis mandatum descripta et transmissa XXIII die Augusti anno MDLVI.* Wittenbergae excudebant haeredes Petri Seitzii, MDLVII.
- Szalay, 2011. Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból: 1504–1560., Bp., 2011.*

- Szádeczky, 1881. Szádeczky Lajos: Szigetvár első ostromához. In: Történelmi Tár 3. sorozat 4. kötet (1881) 268–281. p.
- Szilády, 1896. XVI. századbeli magyar költők művei, 5, 1545–1559. In: Régi magyar költők tára VI. Szerk.: Szilády Áron. Bp., 1896. 333–345. p.
- Timár, 1989. *Timár György*: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1989.
- Tőkei-Szepes, 1996. Tőke Ferenc históriás énekei. Sajtó alá rend. és a bev. tanulmányt írta Tőkei Ferenc, a függelék latin verseit ford. Szepes Erika. Bp., 1996, 7–13. p.
- Varga, 2007. *Varga Szabolcs*: Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből (Forrásközlés). In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 38. Kaposvár, 2007. 7–17. p.

Felhasznált szakirodalom

- Almási-Kiss*, 2013. *Almási Gábor-Kiss Farkas Gábor*: Szöveggondozás és kapcsolattápolás Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében, In: Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013) 627–691. p.
- B. Szabó*, 2016. *B. Szabó János*: Kinek példa — kinek tanulság. Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok. In: Kasza Péter: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. Bp., 2016. 27–47. p.
- Bartoniek*, 1975. *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Budapest, 1975.
- Borsa*, 1980. *Borsa Iván*: Egy középnemesi család a középkori Somogyban, Az Antimus család, elődei és rokonai. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 11. Kaposvár, 1980. 3–46. p.
- Gulyás*, 1992. A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) / Gulyás Pál olvasatában. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (12/2). Scriptum, Szeged, 1992.

- Iványi*, 1927. *Iványi Béla*: A grádeczi Horváth Stansith-család levéltára. In: Levéltári Közlemények 5. (1927) 245–253. p.
- Kasza*, 2016b. *Kasza Péter*: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. In: Kasza Péter: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. Bp., 2016. 11–26. p.
- Kulcsár*, 2008. *Kulcsár Péter*: A szövegkiadás. Miskolc, 2008.
- Nagy*, 2008. *Nagy Gábor*: „Tu patriae, illa tuis vivet in historicis”: Előkészületek egy új Istvánffi Miklós életrajzhoz, In: Századok 142. (2008) 1209–1248. p.
- Pálffy*, 2010. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, História–MTA TTI, 2010.
- Petneházi*, 2012. *Petneházi Gábor*: Humanista irodalom és politikai publicisztika határán. Kovacsóczy Farkas (1540–1594) politikai beszédei és Erdély kormányzásáról írott Dialógusa, Szeged, 2012.
- Szakály*, 1987. *Szakály Ferenc*: Egy végvári kapitány hétköznapijai. Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561. In: Somogy megye múltjából — Levéltári évkönyv 18. Kaposvár, 1987. 45–125. p.
- Szentpétery*, 1940. *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár, Bp., 1940.